

JAN FIRBAS (BRNO)

KE KONFRONTAČNÍM STUDIÍM O AKTUÁLNÍM ČLENĚNÍ VĚTNÉM

V. Mathesius objevně vypracoval koncepci srovnávacího (konfrontačního) přístupu k slovním pořádkům různých jazyků (Mathesius 1942). Ukázal, že slovosledné jevy tvoří soustavu. Aby bylo možno podat její rozbor, jakož i vysvětlit konkrétní slovosledné formace, je třeba znát povahu slovosledných činitelů a jejich vzájemný poměr z hlediska a způsobu jejich uplatnění. Jazyky se neliší od sebe ani tak v zásobě slovosledných činitelů, jako spíše v rozsahu a způsobu jejich uplatnění (Mathesius 1942.181; srov. Firbas 1962.162).

Mathesius objevně zdůraznil důležitost aktuálního členění větného (= AČ) neboli funkční perspektivy větné. Spojil však AČ tak těsně se slovním pořádkem, že nedospěl k takovému systémovému pojetí AČ, které by odpovídalo jeho systémovému pojetí slovního pořádku. Nevypracoval pak vlastně ani koncepci pro zkoumání AČ z hlediska konfrontačního. Dochází k závěru, že angličtina je k „požadavkům plynoucím z aktuálního členění věty na rozdíl od češtiny tak málo citlivá, že jich leckdy vůbec nedbá“ (Mathesius 1942.188). Hovoří přímo o „poměrné netečnosti angličtiny k aktuálnímu členění“ (ib.).

Tento Mathesiusův závěr je mocným impulsem pro další bádání (srov. Firbas 1957a.23), které si klade otázku, je-li tomu skutečně tak, že některé jazyky jsou poměrně netečné k AČ.

Mám za to, že pro systémový výklad AČ má prvořadou důležitost pojem výpovědní dynamičnosti (= VD). VD je vlastnost sdělení (včetně jednotlivých promluv a výpovědí), která vyplývá ze skutečnosti, že sdělení není jev statický, ale dynamický, a kterou lze charakterizovat jako impuls rozvíjející sdělení v soulase s aktuálním (bezprostředním) komunikativním záměrem mluvčího a s cílem tento komunikativní záměr splnit. Skutečnost, že jednotlivé složky mohou obohacovat sdělení v různé míře, svědčí o různých stupních VD. Stupněm VD tedy rozumím relativní míru, s níž jazyková složka obohacuje sdělení a v tomto smyslu je rozvíjí (srov. Firbas 1965a. 170—171). Třeba dodat, že stupně VD nelze chápat jako násobky nějaké jednotky informace. Vyjadřují relativní přínosy jednotlivých složek výpovědi k splnění komunikativního záměru

K pojmu stupně VD vede analýza materiálu prováděná z hlediska aktuálního (bezprostředního) komunikativního záměru mluvčího. Za prvé je nesporné, že výpovědní složka vyjadřující informaci vyvoditelnou z předcházejícího

slovního a situačního kontextu rozvíjí sdělení ve vyšší míře než složka vyjadřující informaci, jež takto vyvodit nelze: složka kontextově zapojená jeví nižší VD než složka kontextově nezapojená.

Za druhé. Mnoho badatelů zjistilo, že růst sdělné závažnosti větných složek lze uvést v souvislost s větným postavením (uveďme alespoň Trávníčka 1937). D. L. Bolinger (1965:288) hovoří o lineární modifikaci, záležející v tom, že směrem k větnému konci roste sdělná závažnost, nebrání-li tomu interferující činitelé („...gradation od position creates gradation of meaning when there are no interfering factors“). Růst „sdělné závažnosti“ je tu možno interpretovat jako „růst VD“.

Za třetí. Závažnou roli hrají sémantické obsahy větných složek, popř. sémantické vztahy, do nichž vstupují. Některé typy sémantických obsahů jsou totiž více nebo méně schopny signalizovat stupně VD — jsou-li kontextově nezapojeny —, a to bez ohledu na místo, které tyto složky ve větě zaujímají (Firbas, např. 1957a). (Zvláštní postavení zaujímají takové složky j. např. většina zájmen, která primárně fungují jako anaforické prostředky v kontextově zapojených částech výpovědi.) Jako příklad lze uvést sémantický obsah existence/objevení na scéně, popř. uvedení na ni a s ním spojený sémantický obsah reprezentující jev existující/objevující se na scéně, popř. na ni uvedený. Je přirozené považovat složku vyjadřující existující/objevující se, popř. uváděný jev — pokud je kontextově nezapojena — za sdělně závažnější, a proto za výpovědně dynamičtější než složku vyjadřující pouze existenci/objevení na scéně, popř. uvedení na ni. Bude tomu tak bez ohledu na místo, které tyto složky ve větě zaujímají (Firbas, např. 1957a). Působením zmíněných sémantických obsahů se budu podrobněji zabývat v druhé části tohoto příspěvku.

VD tedy signalizuje souhra kontextu, lineární modifikace a sémantické stavby. Jak již bylo řečeno, typy sémantických obsahů, které jsou více nebo méně schopny signalizovat VD bez ohledu na větné postavení, mohou se uplatnit jenom tehdy, jsou-li kontextově nezapojeny. (Pokud nejde o složky, které pro svůj sémantický charakter fungují jako anaforické prostředky v kontextově zapojených částech výpovědi.) Lineární modifikace se projevuje jako aktivní signalizátor tehdy, nepůsobí-li proti ní kontext a/nebo takové sémantické obsahy, které jsou samy schopny signalizace VD. Z uvedeného vyplývá, že kontext je hierarchicky nadřazen jak lineární modifikaci, tak sémantické stavbě.

Ve světle toho, co zde bylo řečeno, by bylo možno stupeň VD charakterizovat v rozšířené formě takto: Stupněm VD rozumím relativní míru, s níž jazyková složka obohacuje sdělení a v tomto smyslu je rozvíjí a jež je signalizována souhrou sémantické stavby, větné lineární modifikace a kontextem vzhledem k bezprostřednímu komunikativnímu záměru mluvčího a v mezích možností daných gramatickou strukturou (srov. Firbas 1974a). Třeba dodat, že sdělení je rozvíjeno nejenom informací čistě věcnou: i emoce jsou sdělovány, a proto sdělení obohacují a úměrně zvyšují VD sémantických obsahů. Ač věty pak

¹ Složku výpovědi zde pojmám v nejširším slova smyslu. Jakýkoli útvar uvnitř výpovědi (větný nebo nevětný, morfém nebo submorfémový rys, např. samohlásková alternace v angl. *sing, sang sung*, schopný vyjadřovat význam, a proto i rozvíjet sdělení je nositelem VD. Složky jevíci VD nejsou ovšem hierarchicky rovnocenné K jejich hierarchizaci viz úvahy o distribučních polích (Firbas 1987:142, Svoboda 1968) a komunikativních jednotkách (Svoboda 1968, Firbas 1975a:320—324).

rozumím rozložení VD na jednotlivé její složky¹, které danou sémanticko-gramatickou větnou strukturu uzpůsobují k fungování v jisté komunikativní perspektivě v souhlase s bezprostředním komunikativním záměrem mluvčího. Věta funguje jako distribuční pole, v němž dochází k rozložení VD.

Je třeba upozornit na formulaci uvádějící, že jazyková složka „obohacuje sdělení a v tomto smyslu je rozvíjí“. Tato formulace vědomě pamatuje na to, že stupně VD signalizuje souhra prostředků. Rozvíjení sdělení, „posouvání sdělení kupředu“, se tu nechápe lineárně v úzkém slova smyslu. Složka přispívá k obohacení sdělení, fungujíc uvnitř distribučního pole, v němž dochází k rozložení VD na základě souhry prostředků. Jak bylo ukázáno, lineární modifikace je jen jedním z těchto prostředků.

Skutečnost, že VD je signalizována souhrou větné linearity, sémantiky a kontextu, svědčí o tom, že tyto faktory vytvářejí soustavu AČ. Jazyky se od sebe neliší, pokud jde o zásobu těchto faktorů. Liší se jen v způsobu a rozsahu jejich uplatnění. Větší nebo menší rozdíly souvisejí s rozdíly v gramatické stavbě.

Pojetí AČ jako soustavy je inspirováno Mathesiovým systemovým pojetím slovního pořádku. Na obě soustavy lze hledět jako na systémy propojené. Toto pojetí je v souladu s Vachkovým a Vinogradovovým pojetím jazyka jako systému (Vachek 1958.104). Dá se říci, že systém AČ je nadřazen systému slovoslednému.

Podobně jako celkový systém jazyka a systémy jej vytvářející je i systém AČ otevřený. S tím souvisí periferní jev multifunkčnosti, záležející v tom, že některé typy sémanticko-gramatických větných struktur připouštějí v aktu výpovědi víc než jednu možnost interpretace AČ (Firbas 1966.249—253). V těchto souvislostech by bylo skutečně možno mluvit o nižší citlivosti jazyka k AČ.

Z Mathesiova odkazu si nepochybně zaslouží podrobnějšího rozpracování pojem „kontext“ a pojem „známost vyplývající z kontextu“. Pokusil jsem se o příspěvek k takovému rozpracování (Firbas 1957a.36—37, 1966.246—247). Důležitá pozorování k problematice kontextu z hlediska AČ učinil F. Daneš (1974.109—114). Neméně podnětná jsou pozorování P. Sgalla (Sgall—Hajičová—Benešová 1973.45—73). Podám zde v kostce své pojetí kontextové zapojenosti (srov. též Firbas 1974b.4—7, 1975a.318—319). Kontextovou zapojenost pojmám úže než Sgall.

Kontextovou zapojenost a nezapojenost posuzuji z hlediska stavu informace který vyplývá ze sdělení v okamžiku výpovědi. Z tohoto hlediska je sémantický obsah, popř. sémantický rys kontextově zapojen, (1) je-li vyvoditelný z předcházejícího slovního kontextu nebo vztahuje-li se na některou složku bezprostředně relevantního kontextu situačního, která na sebe upoutává pozornost nebo je alespoň zřetelně nasnadě, a (2) lze-li jej považovat za známý i z hlediska bezprostředního komunikativního záměru mluvčího, tj. z hlediska komunikativní funkce, jež má výpověď splnit. Lze říci, že jde o známost posuzovanou z úzkého hlediska aktuálního (bezprostředního) záměru mluvčího a z hlediska aktuální funkce výpovědi, která z tohoto záměru vyplývá. Tato úzká hlediska vymezují tzv. úzkou scénu (Firbas 1957a.36, 1966.246).

Obrátím teď svou pozornost na to, jak je sdělení rozvíjeno působením sémantické stavby. Soustředím se na sémantický obsah existence/objevení na scéně, popř. uvedení na ni, jak jej vyjadřuje sloveso, a na sémantický

obsah reprezentující jev existující/objevující se na scéně, popř. na ni uváděný. K hlubšímu poznání toho, jak tyto obsahy fungují v aktu výpovědi přispívá výzkum vět-výpovědí zahajujících sdělení. Jde o výpovědi, kterým nepředchází žádný slovní kontext. Jeví se výhodné začít tento výzkum na pohádkách. Podám zde v kostce výsledek průzkumu (Firbas 1975b) začátkových vět pohádek ze souborů J. Jacobs, *English Fairy Tales* (Londýn: Frederick Muller 1947) a J. and W. Grimm, *Grimm's Tales* (Londýn: Blackie and Son, bez vřocení, přetisk z 1824—26)². Typy zastoupené v zkoumaných pohádkách lze stručně charakterizovat takto.

A. Začáteční výpověď explicitně vyjadřuje existenci jevu pomocí existenciální vazby *there is*: *In the reign of... Edward III, there was a little boy called...* (Prez vreme na upravljenieto si Eduard Treti imaše edno malko momče na ime...).

B. Začáteční výpověď obsahuje sloveso explicitně vyjadřující existenci; sloveso potom předchází podmět vyjadřující existující jev: *In Bamborough castle once lived a king...* (V B. zaměk njakoga živjal kral...).

C. Začáteční výpověď konstatuje existenci explicitní zkratkou; funkci takové zkratky plní negenerický neurčitý člen: *A widow had two daughters* (Imalo edno vreme edna vdovica, kojato imala tri dāšteri). Daná anglická výpověď by se dala rozvést ve výpovědi dvě: *There was a widow and she had two daughters*. První konstatuje existenci jevu (osoby), druhá mu připsuje vlastnost. Tato interpretace přihlíží k tomu, jak se sdělení rozvíjí. Nevychází z hlediska staticky pojímané sémantické stavby, ale z hlediska dynamicky pojaté sémantické výstavby výpovědi (srov. Dokulil—Daneš 1958.238). Z tohoto druhého hlediska lze říci, že uvedení na scénu předchází aktu, který uvedenému jevu připsuje vlastnost. Na vysvětlenou dodávám, že vlastnost zde chápou velmi široce. Vyjdeme-li z Mathesiaova pozorování, že vlastnosti stálé jsou ponejvíce vyjádřeny přídavnými jmény a vlastnosti dočasné slovesy (Mathesius 1961.62—63), a abstrahujeme-li od dočasnosti a stálosti, dospějeme k typu funkce sémantické náplně, kterou lze prostě charakterizovat jako vlastnost. Ta je pak spojena s nositelem vlastnosti na straně jedné a s případnou specifikací vlastnosti (*had* — vlastnost, *two daughters* — specifikace) na straně druhé.

Složky sémantické stavby typů A a B lze charakterizovat jako SCÉNA — EXISTENCE — EXISTUJÍCÍ JEV. Složky sémantické stavby typu C lze pak charakterizovat jako NOSITEL VLASTNOSTI — VLASTNOST — SPECIFIKACE. Jak ukazuje nejenom rozbor začátečních vět (Firbas 1975b), ale textů vůbec (Firbas 1975a s odkazy na dřívější autorovy práce), jeví uvedené sledy při kontextové nezapojenosti nebo při kontextové zapojenosti prvních složek stoupající VD. Poměr stupňů VD se v zásadě zachovává i při jiné slovosledné realizaci, ovšem za uvedených podmínek kontextové zapojenosti/nezapojenosti.

D. Začáteční výpověď zahajuje vlastní jméno osoby, která je čtenáři zcela neznámá. Tuto okolnost potvrzuje i vysvětlující charakter kvalifikující predikace. Vyprávěč nestaví čtenáře „in medias res“ a neznámou osobu mu představuje: *Dame Goody was a nurse that looked after sick people* (Gospoža Gudi beše bolnogledačka, kojato se grižeše za bolni chora). Uvedené rysy mohou

² V závorce zde uvedu i bulharské překlady. Podporují podávanou argumentaci. Za bulharské překlady zde i v ostatních částech příspěvku vděčím Kety Živkové.

žaksi zástupně signalizovat uvedení na scénu. Podmět *Dame Goody* však už vyjadřuje nositele vlastnosti.

E. Vypravěč vpadá „in medias res“. Ani zástupná signalizace neuvádí na scénu nositele vlastnosti, který je vyjádřen vlastním jménem nebo substantivem s určitým členem: „*The nuts are quite ripe now*,” said *Chanticleer* to his wife *Partlet*... („*Orechite se veče počti zreli*,” reče *Č. kam ženata si P.* ...). Nelze mluvit ani o situační ani slovní kontextové zapojenosti. Čtenář si je ostatně dobře vědom, že byl postaven „in medias res“. Nepřítomnost uváděcího signálu je nápadná. Je nasnadě, že jde o slohový trik. Použitá sémanticko-gramatická struktura by ztratila zmíněnou stylistickou vlastnost, kdyby složky, které vyvolávají dojem kontextové zapojenosti, byly skutečně kontextově zapojeny, tj. kdyby byly zapojeny do tematické trasy („thematic layer“, Firbas 1966.252) takovým způsobem, že by se už skutečně účastnily tematické progresse (Daneš 1968), tj. že by nestály na jejím začátku. Nápadná nepřítomnost uváděcího signálu tu tedy v jistém smyslu přejímá funkci zástupného uváděcího signálu; snad by bylo v této souvislosti dokonce možno hovořit o zástupném uváděcím signálu nulovém. Dodejme, že složky výpovědi, které vyvolávají dojem kontextové zapojenosti (hodnocené z hlediska úzké scény), by bylo možno interpretovat jako složky jevící nepravou kontextovou zapojenost. V uvedeném dokladu vyvolávají dojem kontextové zapojenosti složky *Chanticleer* a *his wife Partlet* a vlastně i složka *the nuts*, jež začíná „sdělení uvnitř sdělení“.

F. Začáteční výpověď obsahuje složku, na kterou lze skutečně pohlížet jako na kontextově zapojenou, a to působením bezprostředně relevantního kontextu situačního, k němuž nesporně patří čtenář. V dokladu *Did you hear the story of the three poor soldiers, who...* (*Čuval li si tu slučkata za trite bedni vojnika, koito...*) je takovou složkou zájmeno *you*.

Připojená statistika ukazuje, že v zkoumaných souborech pohádek převládají typy začátkových vět užívajících explicitní nebo alespoň zástupný uváděcí signál (jde o typy A—D). Vět s nulovým signálem, tj. nepravě kontextově zapojených (E), nebo skutečně kontextově zapojených (F) je mizivé procento. Není pochyby o tom, že by se toto procento pronikavě zvedlo v moderní povídkové próze.

Poznatky z průzkumu začátkových výpovědí lze shrnout takto. Pokud jde o vztah mezi sémantickou funkcí „jev existující/objevující se na scéně, popř.

Typ	Jacobs			Grimm		
A	41			22		
B	1			1		
C	6	51	85 %	27	50	91 %
D	3			—		
E	9			4		
F	—	9	15 %	1	5	9 %
	60	60	100 %	55	55	100 %

na ni uváděný“ a sémantickou funkcí „nositel vlastnosti“, je možno vzhledem k jedné a téže sémantické náplni říci, že druhá funkce není realizována před funkcí první. Analýza začátkových výpovědí dovoluje i pokusně vytyčit stupnici stoupající VD, jak ji vytvářejí různé typy kontextově nezapojených sémantických obsahů. Aby odpovídala vysoké abstraktnosti pojmů gramatické větné stavby, je stupnice úmyslně formulována na pokud možno vysokém stupni abstrakce. Má tuto podobu: SCÉNA — EXISTENCE/OBJEVENÍ na scéně — JEV existující/objevující se na scéně — NOSITEL vlastnosti — VLASTNOST — SPECIFIKACE. V konkrétních případech stupnice připouští různá zpřesnění, např.: nositel vlastnosti (činitel) — vlastnost (činnost) — specifikace (cíl činnosti, např. vyprodukovaný nebo zasažený jev). (Stupnice se opírá o výsledky mých dřívějších prací. Podrobnější její zdůvodnění s dalšími odkazy viz v pracích Firbas 1974b, 1975a, viz též Firbas 1975b. Je třeba dodat, že první pokus o sestavení sémantické stupnice VD byl učiněn P. Sgallem, E. Hajičovou a E. Benešovou; viz např. Sgall—Hajičová—Benešová 1973.)

Otázkou začátečních výpovědí se zabýval už V. Mathesius. Větu *Byl jednou jeden král* považoval z hlediska AČ za výpověď nečleněnou (Mathesius 1939. 171; 1947. 236). Své odchýlné stanovisko jsem se pokusil zdůvodnit jinde (1965b). V dané souvislosti bych rád uvedl alespoň tuto poznámku.

Začáteční výpověď *Byl jednou jeden král* je jistě homogenní z hlediska kontextové zapojenosti/nezapojenosti. Je celá kontextově nezapojená. Avšak skutečnost, že z hlediska výpovědní dynamičnosti nejde o útvar homogenní, nečlenitelný napovídá přímo sama Mathesiova formulace, i když hovoří o nečleněnosti. Mathesiova formulace zní: „Ze stanoviska aktuálního členění můžeme tuto větu považovat za výpověď nečleněnou, neboť obsahuje jen jádro výpovědi se slovy průvodními“ (ib.) Slova průvodní nesporně méně obohacují sdělení, a tak je méně rozvíjejí a tudíž jeví i nižší stupeň VD než složky jadrové.

Stejně interpretuji i začáteční větu *V jedné zemi panoval král*, a to jako kontextově nezapojenou, ale členitelnou z hlediska VD. Obě napovídá Mathesiova formulace, podle níž se v dané větě „jakýmsi předjetím z nevyložené ještě věcné situace vyprávění vybírá určité místní ... a klade se na počátek věty existenciální jako východiště výpovědi v ní obsažené“ (1939.172; 1947.236; proloženo mnou).

Podle mé interpretace *jednou* v první větě a *v jedné zemi* ve větě druhé fungují jako „scénické“ elementy, vyjadřující časovou, popř. místní kulisu. Obě složky jeví nízkou VD. Na tom podle mého názoru nic nemění skutečnost, že ve srovnání se složkou *v jedné zemi* je složka *jednou* významově velmi slabá. (Mathesius — l. c. — považuje větu *Byl jednou jeden král* za ekvivalentní větě *Byl jeden král* a nehledá v ní „východiště“, tj. základ.) Obě kulisy považuji za základové, tj. tematické.

Počáteční věty, v nichž je „předjato z dané situace určení místní nebo časové“ nazývá Mathesius počátkem oprěným, počáteční věty, v nichž se „hned mluví o hrdinovi“, počátkem staženým, prostě věty existenciální typu *Byl jednou jeden král* počátkem holý (1939.172; 1947.237).

K vývodům o sémantickém obsahu existence/objevení na scéně, popř. uvedení na ni přidám ještě několik poznámek. Mají upozornit na další okolnosti, svědčící o tom, jakou důležitou funkci i tento sémantický obsah má v procesu rozvíjejícím sdělení.

Vedle případů, kdy intranzitivní sloveso vyjadřuje existenci nebo objevení na scéně explicitně, setkáváme se často s případy, kdy intranzitivní sloveso vyjadřuje tento sémantický obsah implicitně. Pokud je implicitnost dostatečně zřetelná, podílí se na signalizaci stupňů VD stejně úspěšně jako vyjádření explicitní: *A fly settled on his hair (Na hlavata mu kacna mucha)* (Firbas 1957a. 32—34).

O existenci/objevení na scéně však můžeme hovořit i u sloves tranzitivních. Všimněme si slovesa *have/míti/da dam*. Není bez zajímavosti, že jeho ruský ekvivalent vyjadřuje explicitně existenci (*U menja jest dož*). A. Hatcherová (1956. 36) charakterizuje sloveso *have* jako sloveso vyjadřující existenci něčeho v něčím vlastnictví. I vzhledem k předmětu lze tedy hovořit o existenci. Zřetelně význam uvedení do existence mají slovesa vyjadřující udělání, vyrobení a vůbec produkování konkrétních nebo abstraktních jevů. Je pozoruhodné, že pasívní tvary těchto sloves se nepodílejí na tematizaci gramatického subjektu, je-li tento kontextově nezapojený a nevyskytuje-li se ve větě společně s kontextově nezapojeným agensem, popř. jinou specifikací. (Srov. např. výpovědi *Many houses have been built this year* a *An important dictionary has been published in Prague*, v nichž *this year* a *in Prague* fungují jako situační kulisy, nikoli jako specifikace, a tak vlastně vytvářejí scénu.) Hatcherová (ib.) dovozuje, že slovesa s významem *udělat, dát, říci (da napravja, da dam, da kaža)* v podstatě vyjadřují „uvedení v existenci“.

Do jisté míry jde o implicitní uvádění v existenci i u tranzitivních sloves, jejichž děj patiens nevytváří, ale jen zasahuje. (Patiens existuje před začátkem děje.) Do existence je však uváděn akt zásahu, tedy sám zásah cíle. Toto pozorování je jisté v souladu s argumentací, která považuje kontextově nezapojený patiens (ať už vytvořený, nebo jen dějem zasažený) za výpovědně dynamičtější než činnost samu (Firbas 1959, 1969).

Hovořil jsem o „existenci/objevení na scéně“ na straně jedné a o úzké scéně na straně druhé. Pro pochopení jejich vzájemného vztahu je třeba znovu připomenout rozdíl mezi staticky pojatou sémantickou stavbou (staticky pojatou v tom smyslu, že se odhlíží od aktuálního fungování sémantických obsahů v aktu výpovědi) a dynamicky pojatou sémantickou výstavbou (dynamicky pojatou v tom smyslu, že se důsledně přihlíží k funkcím, které sémantické obsahy plní v procesu rozvíjejícím sdělení). Dynamicky pojatá sémantická výstavba je pojem roviny AC. K této rovině patří i úzká scéna, podmíněná aktuálním a specifickým stavem vývoje sdělení v okamžiku výpovědi a aktuálním (bezprostředním) komunikativním záměrem mluvčího.

Z hlediska staticky pojaté sémantické stavby zůstávají slovesné významy „existence—objevení na scéně, popř. uvedení na ni“ zachovány, ať jsou kontextově zapojeny nebo nezapojeny. Z hlediska úzké scény plní funkci, kterou lze charakterizovat jako první uvedení jistého sémantického obsahu do sdělení nebo jeho znovuuvedení za zvláštních nových okolností. Tuto funkci plní však jenom tehdy, je-li sémantický obsah reprezentující existující/objevující se jev kontextově nezapojen.

Zjištění, že z hlediska úzké scény nositelství vlastnosti nepředchází uvedení na scénu, vysvětluje, proč v začátkových, resp. izolovaných větách typu *Zámek hoří, Zamäka gori, President Kennedy ist ermordet worden, The bell rings* se budou zpravidla považovat za výpovědně dynamičtější, a proto i za nositelky intonačního centra složky *Zámek, Zamäka, President Kennedy, The bell*. V takových případech nejsou tyto složky nositelkami nejnižšího stupně VD, a proto nefungují ani jako téma výpovědi (srov. Firbas 1965b). Sloveso pak z hlediska úzké scény plní funkci uváděcí a nefunguje jako složka vyjadřující vlastnost. Uměrně tím ztrácí na sdělné závažnosti.

Bude třeba rozřešit otázku, jaký je vztah mezi sémantickými obsahy, které jsou při kontextově nezapojenosti schopny působit proti lineární modifikaci,

a sémantickými obsahy, jejichž VD je závislá na větěném postavení. Dá se předpokládat, že závažnou úlohu tu hraje spojení se slovesem. Čím užší toto spojení, tím větší schopnost sémantického obsahu signalizovat při kontextové nezapojenosti stupně VD.

Zdá se, že schopnost sémantických obsahů signalizovat při kontextové nezapojenosti stupně VD je vysvětlitelná na základě společných zkušeností a znalostí sdílených mluvčím a posluchačem. Není jisté v rozporu se zkušeností, že se se scénou počítá před procesem objevení, který končí objevením daného jevu. Podobně přepisování vlastnosti předpokládá existenci jevu, jemuž je vlastnost přepisována. (Pokud jde o činnost vedoucí k jistému cíli, vychází od činitele a směřuje k cíli činnosti.)

Jsou-li sémantické obsahy mající schopnost signalizovat stupně VD kontextově nezapojeny a nebrání-li jim v tom zvláštní signály (např. rematicizátory typu angl. *even*/čes. *dokonce*/bulh. *daže i*), popř. kontrast, rozvíjejí sdělení ve shodě se společnými zkušenostmi a znalostmi sdílenými posluchačem a mluvčím. I VD kontextově nezapojených obsahů, která je závislá na lineární modifikaci, by byla vysvětlitelná z tohoto hlediska. Nejsouce ovlivněny aktuálním kontextem ani nemajíc schopnost signalizovat stupně VD, zvyšují svou VD podle linie „scéna (průvodní okolnosti, kulisy) — specifikace“. (Srov. adverbialní určení účelu v *Aby se setkal se starým přítelem, zajel si do Prahy a Zajel si do Prahy, aby se setkal se starým přítelem*; viz též Golková 1968.) I tato linie je ve shodě se zkušenostmi a znalostmi sdílenými mluvčím a posluchačem.

Zkušenosti a znalosti sdílené mluvčím a posluchačem vytvářejí to, co by bylo možno nazvat kontextem zkušenostním. Aktuální kontext (vytvářený kontextem slovním a bezprostředně relevantním kontextem situačním a vpsledu determinovaný bezprostředním komunikativním záměrem mluvčího a rozhodující o kontextové zapojenosti a nezapojenosti výpovědních složek) je zakotven v širším kontextu situačním a v právě zmíněném kontextu zkušenostním. Mezi kontextem zkušenostním, situačním a aktuálním nelze proto asi vždy hledat ostré hranice. Mám za to, že zakotvenost aktuálního kontextu v kontextech širších vysvětluje, proč např. tzv. kulisy budou nositelkami nízké (tematické) VD, ať už je interpretujeme jako kontextově zapojené (při širším pojetí kontextové zapojenosti), nebo jako kontextově nezapojené (při úzkém pojetí kontextové zapojenosti). Je-li zde nastíněná souvislost mezi VD a zkušenostním kontextem a kontexty v něm zakotvenými v zásadě správná, snad alespoň částečně a v nejhrušších rysech postihuje, jak se mimojazyková zkušenost, odrážená v myšlení, projevuje v aktu výpovědi. Odráženou zkušenost jazyk ovšem dovede dávat do různých funkčních perspektiv, nemůže se však od ní vzdálit natolik, aby znemožnil vzájemné dorozumění mezi mluvčími.

Své poznámky uzavřu krátkou úvahou. Důsledně stoupající VD vytváří rozložení VD, jež lze nazvat základním (Firbas 1957a.24). V svém výchozím použití termín „základní rozložení VD“ odhlíží od konkrétního jazyka. Lze však konstatovat, že indoevropské jazyky, syntetické i analytické, jeví ve výpovědích zřetelnou tendenci k takovému rozložení. (Skutečnost, že toto tvrzení platí i pro bulharštinu, vyplývá i z prací bulharských lingvistů, např. Ivančev 1974, Georgieva 1974, Báčvarov 1974; z novějších prací o českém slovním pořádku viz např. Uhlířová 1969, 1972 a Benešová 1968, 1971.) Výpovědi bývají ovšem v drtivé většině alespoň prostřednictvím jedné své složky kon-

textově zapojeny. (Výpovědi se v drtivé většině vyskytují v „toku sdělení“, nikoli na jeho začátku.) Protože kontextově zapojená složka je nositelkou nejnižšího stupně VD, neporuší důsledně stoupající VD, vyskytne-li se na začátku výpovědi. Dodejme ještě, že kontextově zapojená — a proto oddynamičtější — složka se bude svým způsobem podílet na vytváření scény, ať už je její sémantický obsah jakýkoli.

Rozsah a způsob, s jakým se základní rozložení VD v konkrétním jazyce uplatňuje, závisí na struktuře tohoto jazyka a podmiňuje i místo tendence k základnímu rozložení VD v hierarchii slovosledných činitelů. Vzhledem k tomu místu se pak hodnotí i odchylky od základního rozložení VD. Tam, kde tendence k základnímu rozložení VD už není nebo v jistém smyslu přestává nebo přestala být vedoucím slovosledným činitelem, nemusí se tzv. subjektivní pořádek jevit jako příznakový, emotivní. Rozdílů tu bývají nejenom mezi jazyky (např. mezi současnou standardní češtinou a současnou standardní angličtinou, srov. Firbas 1962. 168—171), ale i mezi vývojovými stadii jednoho a téhož jazyka (např. mezi starou angličtinou a moderní angličtinou, srov. Firbas 1957b), ale i mezi standardní variantou jazyka a jeho dialektu (Chloupek 1971.93—101). Myslím, že i tato úvaha podporuje tvrzení, že zákonitosti souhry činitelů (prostředků) AČ jsou v podstatě stejné pro všechny indoevropské jazyky (a snad i pro jazyky neindoevropské). Konkrétní signalizace AČ se ovšem realizuje podle možností poskytovaných gramatickou stavbou.

BIBLIOGRAFIE

BSE = Brno Studies in English (Brno), ČMF = Časopis pro moderní filologii (Praha), PhPr = Philologica Pragensia (Praha), PSM = Prague Studies in Mathematical Linguistics (Praha), SaS = Slovo a slovesnost (Praha), SPFFBU = Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (Brno), SP = Slavica Pragensia (Praha), TLP = Travaux linguistiques de Prague (Praha).

J. BĀČVAROV

(1974), *Concerning the Peculiarities of the Bulgarian Grammatical System from the Point of View of Functional Sentence Perspective*, Papers on Functional Sentence Perspective 185—188 (Praha).

E. BENESŌVA

(1968), *O sématickém charakteru českého slovosledu*, SaS 29.34—41;

(1971), *Některé otázky aktuálního členění a slovosledu v češtině*, SP 13.179—198.

D. L. BOLINGER

(1965), *Forms of English 279—307 (Linear Modification)* (Cambridge, Mass.).

F. DANES

(1968), *Typy tematických posloupností v textu. Na materiále českého textu odborného*, SaS 29.125—141;

(1974), *Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text*, Papers on Functional Sentence Perspective 106—128 (Praha).

M. DOKULIL — F. DANES

(1958), *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty*, O vědeckém poznání soudobých jazyků 231—246 (Praha).

J. FIRBAS

(1957a), *K otázce nezakladových podmětů v současně angličtině*, ČMF 39.22—42, 165—173;

(1957b), *Some Thoughts on the Function of Word Order in Old English and Modern English*, SPFFBU A.5. 78—98;

(1959), *Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech*, BSE 1. 39—68;

(1962), *Ze srovnávacích studií slovosledných*, SaS 23 161—174;

- (1965a), *A Note on Transition Proper in Functional Sentence Analysis*, PhPr 8.170—176;
 (1965b), *K otázce tzv. východiska výpovědi*, SPFFBU A.13.87—96;
 (1966), *Non-Thematic Subjects in Contemporary English*, TLP 2.239—256;
 (1967), *It was yesterday that ...* SPFFBU A.15.141—146;
 (1969), *On the Prosodic Features of the Modern English Finite Verb — Object Combination as Means of FSP*, BSE 8. 49=59;
 (1974a), *O pojęciu dynamiczności wypowiedzeniowej w teorii funkcjonalnej perspektywy zdania*, Tekst i język 9—21 (Wrocław);
 (1974b), *A Functional View of „Ordo Naturalis“*, rozmn. péči ústavu The Netherlands Institute for Advanced Studies (Wassenaar); vyšlo v BSE 13 (1079), 29—59;
 (1975a), *On the Thematic and the Non-Thematic Section of the Sentence*, Style and Text, Studies Presented to Nils Erik Enkvist 317—334 (Stockholm);
On 'Existence/Appearance on the Scene' in Functional Sentence Perspective, Studies in English 16. 47—70.
- E. GEORGIEVA
 (1974), *Slovoed na prostoto izrečenie v bálgarskija knižoven ezik* (Sofia).
- E. GOLKOVÁ
 (1968), *On the English Infinitive of Purpose in Functional Sentence Perspective*, BSE 7.119—128.
- A. G. HATCHER
 (1956), *Theme and Underlying Question, Two Studies in Spanish Word Order*, Supplement to Word 12 (New York).
- J. CHLOUPEK
 (1971), *Aspekty dialektu* (Brno).
- S. IVANČEV
 (1974), *Za funkcionalno-semantičnata svързанost na ličnite mestoimenija v slavjanskite ezici s aktualnoto členenie na izrečeniето*, Referati sa zasedanja Medjunarodne komisije za izučavanje gramatičke strukture slovenskih jezika 55—65 (Bělehrad).
- V. MATHESIUS
 (1939), *O tak zvaném aktuálním členění věty*, SaS 5.171—174;
 (1947), *Čeština a obecný jazykozpyt* (Praha);
 (1942), *Ze srovnávacích studií slovosledných*, ČMF 28.181—190, 302—307;
 (1961), *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*, vydal s poznámkami J. Vachek (Praha).
- P. SGALL — E. HAJIČOVÁ — E. BENEŠOVÁ
 (1973), *Topic, Focus and Generative Grammar* (Kronberg, Taunus).
- A. SVOBODA
 (1968), *The Hierarchy of Communicative Units and Fields as Illustrated by English Attributive Constructions*, BSE 7.49—101.
- F. TRÁVNÍČEK
 (1937), *Základy českého slovosledu*, SaS 3.78—86.
- L. UHLÍŘOVÁ
 (1969), *Vztah syntaktické funkce větného členu a jeho místa ve větě*, SaS 30.358—370;
 (1972), *On the Quantitative Analysis of Clause and Utterance in Czech*, PSML 4.107—128.
- J. VACHEK
 (1958), *Notes on the Development of Language Seen as a System of Systems*, SPFFBU A.6.94—106.